

A MAGYAR ÖSTÖRTÉNET NYUGAT-SZIBÉRIAI HÁTTERE
A RÉGÉSZET SZEMSZÖGÉBŐL

TÜRK ATTILA – ALEKSZANDR SZ. ZELENKOV

Napjainkban a honfoglaló magyarság eredetével kapcsolatban mind nyelvészeti (uralisztikai), mind pedig régészeti oldalról elfogadott az a feltételezés, hogy az ethnogenezis első fázisa az Ural keleti oldalán, az ún. nyugat-szibériai őshazában ment végbe. A magyar régészeti szakirodalomban az 1970-es évek óta ezzel kapcsolatban nem sok újdonság jelent meg, annál több az elmúlt évtizedben nemzetközi szinten. Előadásunkban ezeket az eredményeket tekintjük át.

Ma már biztos, hogy nem tartható a szargatkai és a kusnarenkovi régészeti kultúrák – a hazai szakirodalomban általános olvasható – összekapcsolása, elsősorban kronológiai okokból. A közöttük feszülő mintegy két évszázados kronológiai űrnek (Kr. u. 4–6. század) az áthidalására új koncepció jelent meg 2007-ben az urálintúli térség kutatóinak munkájaképpen. A szargatka (értsd: proto kusnarenkovo) –bakal–kusnarenkovo/karajakupovo régészeti kultúrák átfejlődésére épített modell (immár jelentős ¹⁴C méréssel megtámogatva) az Ural nyugati előterét vizsgáló szakemberek között is hamar nagy népszerűsége telt szert.

A térségben magyar szempontból a kronológián túl az alapvető kérdés továbbra is az, hogy a hegység nyugati oldalán a legkorábban a Kr. u. 6. században megjelenő kusnarenkovi régészeti műveltség (birszki temető) keleti gyökerei mely urálintúli, illetve nyugat-szibériai kultúrához kapcsolódnak. Másként fogalmazva: az Urálon való nyugati irányú átköltözés régészetileg miként fogható meg, ez ugyanis ma egyáltalán nem olyan egyértelmű, mint korábban gondoltuk. A szibériai leleteket kiválóan ismerő, főleg tyumenyi régészek és szakemberek az utóbbi időben komoly kritikát fogalmaztak meg a magyarság elődeivel kapcsolatos valamennyi korábban közölt elképzeléssel kapcsolatban. Mivel ez a magyar őstörténet régészeti kutatása számára kulcskérdés (ha nem a legfontosabb), a PPKE-MTA MÓT összefogással megvalósult orosz–magyar régészeti expedíciók az utóbbi időben az Ural keleti oldalát érintették aktívabban.

Nyugat-Szibéria régészeti fejlődésének köszönhetően elmondhatjuk, hogy a 20. század középső harmadában kialakult és számos vonatkozásban napjainkig ható elképzelések jelentős része mára elavult. A történeti hipotézisek alátámasztására szolgáló régészeti kultúrák összekapcsolásáról és átfejlődéséről alkotott elképzelések egy része, a bővülő leletkör mellett már módszertani szempontból is kérdésessé vált és modernizálásra szorul.

A magyar etnogenezisről kialakított, s napjainkban elsősorban Vlagyimir Alekszandrovics Ivanov (Ufa), Szergej Gennagyijevics Botalov (Cseljabinszk), illetve Magyarországon Fodor István nevéhez köthető koncepciók a tudományos közvéleményben a „magyarság” anyagi műveltségének egyfajta evolucionalista fejlődési sztereotípiáját fogalmazzák meg és képviselik. Ennek az a lényege, hogy a nyugat-szibériai szargatkai műveltséget (Kr. e. 5. sz. – Kr. u. 4. [korábban 6] sz.) összefüggésbe hozták a Volga–Káma–Bjelaja vidéki kusnarenkovi (Kr. u. 6–8. sz.),¹ valamint a karajakupovoi (Kr. u. 8–10. század) típusú leletkörrel az Ural két oldalán, annak is a déli részén.

A kronológiai kérdéseknél is nagyobb probléma, hogy ezek a koncepciók nem terjedtek ki egy sor további, hasonló jelenségeket tartalmazó nyugat-szibériai leletkör és típus értékelésére, amelyek az Ob, a Tobol és az Irtis folyók erdős sztyeppi és déli tajgaövében ismertek. A kora középkori régészeti kultúrák kapcsolatai Nyugat-Szibéria területén sem tisztáztak még kellőképpen, sőt gyakran ellentmondásosak. Így az említett leleteket egy nagyon általános szibériai hagyatékként kezelték, többnyire kihagyva az elemzésekből. De ez az átfogónak tetsző szibériai „egyéb” hagyaték regionálisan jól elkülöníthető bakal (Kr. u. 4–7. sz.), potcsevasi (Kr. u. 6–8. sz.), karimi (Kr. u. 4–6. sz.), jugyinoi (Kr. u. 9–10. sz.) és uszty-isimi (Kr. u. 9–11. sz.) típusokra. Véleményünk szerint ezek jelentős potenciállal bírnak a szakirodalomban mélyen gyökerező, a régészeti kultúrák közötti kapcsolatok kizárólagos etnikai és evolucionalista megközelítésének túlhaladásában.

Összefoglalva: úgy véljük, hogy a korai magyar történelemmel kapcsolatban a nyugat-szibériai háttér kutatásánál (is) a legfontosabb és legaktuálisabb feladatok a következők:

- Egységes, új, modern régészeti kronológia kidolgozása az Ural és Nyugat-Szibéria térségében a Kr. u. 6–11. század vonatkozásában.
- A nyugat-szibériai és az Ural-Volga menti térség régészeti leletköreinek és típusainak szinkronizálása.
- A magyarság elődeihez kötött régészeti jellegzetességek teljes spektrumának analízise.
- A magyarság elődeivel kapcsolatba hozott régészeti lelettípusok kulturális dinamikájának elemzése (diffúzió és/vagy migráció), valamint a kialakulásukhoz szükséges történeti, demográfiai és főként természetföldrajzi előfeltételek és viszonyok részletes leírása és elemzése.

¹ Egyes urálintúli régiókban késő kusnarenkovi horizont: Kr. u. 8–10. század eleje.